

עבדאללה עזאם והשפעת משנתו הרעיונית על תפיסת הג'האד והאסתשהאד של אל-קאעדה וחמא"ס

אסף מליח

ארגון אל-קאעדה ותנועת חמא"ס מוכרים היטב ברחבי העולם, אולם לא רבים מכירים את מי שהגה את רעיון הקמת ארגון אל-קאעדה ותמך רבות בהקמתה וביסוסה של תנועת חמא"ס – השייח' הפלסטיני עבדאללה עזאם. במאמר זה אתחקה אחר הקשר של עבדאללה עזאם לשני הארגונים האסלאמיים הרדיקלים הללו ואחשוף את השפעתו המכרעת על הנדבכים המרכזיים באג'נדה שלהם – הג'האד (מלחמת הקודש)¹ והאסתשהאד (מות קדושים).

עבדאללה עזאם וארגון אל-קאעדה

הקשר הפלסטיני לג'האד העולמי החל עוד בשנות השמונים, בימי מלחמת אפגניסטן. קשר זה קרם עור וגידים עוד לפני שהוקם ארגון אל-קאעדה, כאשר אלפי מתנדבים מוסלמים ערבים ולא ערבים, ובהם כמה עשרות פלסטינים, הגיעו לאפגניסטן כדי לסייע למג'אדה'ין האפגנים בלחימתם נגד הפולש הסובייטי ונגד המשטר האפגני הפרו-סובייטי. המתנדבים הפלסטינים לחמו כתף אל כתף עם מתנדבים מוסלמים מלאומים שונים, ויצרו עמם קשרי חברות עמוקים. מי שריכז את הגעתם, אימונם ושליחתם לשדה הקרב באותה תקופה היה השייח' הפלסטיני עבדאללה עזאם, שהסתייע בתלמידו-מעריצו וחברו הקרוב אוסאמה בן לאדן. עבדאללה עזאם נולד בשנת 1941 בכפר סַלַת אל-חַאדְת'יָה, מצפון מערב לג'נין. בעקבות מלחמת ששת הימים הוא עבר עם משפחתו לירדן, ושם הצטרף בשנת 1969 ל"אחים המוסלמים". בשנת 1973 סיים בהצטיינות את לימודי

ד"ר אסף מליח הוא מומחה בעל שם עולמי לאסלאם הרדיקלי, בדגש על הג'האד העולמי וארגון אל-קאעדה. הוא משמש חוקר בנושא המזרח התיכון הערבי במחלקה למדעי המדינה באוניברסיטת בר-אילן ויועץ חיצוני למכון למדיניות ואסטרטגיה שבמרכז הבינתחומי בהרצליה.

התואר השלישי ב"שורשי ההלכה" באוניברסיטת "אל-אזהר" הדתית שבקהיר. בשנת 1981 עבר לערב הסעודית, ובאותה שנה הושאל מאוניברסיטת המלך עבד אלעזיז שבג'דה ללמד באוניברסיטה האסלאמית באסלאמאבאד שבפקיסטן, צעד שאפשר לו להתקרב לג'האד האפגני שעניין אותו מאוד בתקופה ההיא. בשנת 1984 התפטר עזאם מהאוניברסיטה האסלאמית, והשתקע עם משפחתו בעיירת הגבול הפקיסטנית פֶּשְׁאוּר, שם הקים עם אוסאמה בן לאדן את "המשרד למתן שירותים למג'אהדין", שפעל כמרכז לגיוס מתנדבים מוסלמים ותרומות מכל רחבי העולם למען המג'אהדין האפגנים וכן עסק בתחומים שונים כמו חינוך, בריאות, הסברה, מתן סיוע צבאי, מימון והקמת מחנות אימונים.²

עבדאללה עזאם היה זה שהניח את היסודות להקמת ארגון אל-קאעדה, והיה לאורך כל תקופת מלחמת אפגניסטן, ולמעשה עד היום, למורו הרוחני של אוסאמה בן לאדן. על בסיס רעיון אֶל-קֶאֶעְדָה אלְצֶלְפָה (הבסיס המוצק), שהגה עזאם ונזכר לראשונה במאמר באותו השם בירחון **אלג'האד** (אפריל 1988), הכריז אוסאמה בן לאדן בסוף נובמבר-תחילת דצמבר 1989 בפשאור על הקמת הארגון. המאמר נפתח בפסקה:

"כל עיקרון חייב שיהיה לו חיל חלוץ שיישא אותו. [חיל החלוץ] יישא במחיר יקר ויסבול קרבנות רבים בזמן שהוא סולל את הדרך אל החברה [האסלאמית]. אין אמונה, בין שהיא ארצית ובין שמימית, שאינה זקוקה לחיל החלוץ הזה, שישקיע את כל מה שיש לו למען ניצחון אמונתו. חיל החלוץ הזה הוא הבסיס המוצק (אל-קאעדה אלצלבה) של החברה המיוחלת".³

עזאם ציין כי יקום אדם ש"מכר את עצמו לאללה" ויקרא בקולי קולות לדבוק באללה. סביב אדם זה תתאסף קבוצה מובחרת, שתהיה הבסיס המוצק של החברה האסלאמית, והוא יתעמת עם ה"ג'אהליה" המקיפה אותו. אין מנוס מכך שהאדם אשר ינהיג את הקבוצה המובחרת הראשונה יתחיל באיסוף האנשים ובחינוכם על ברכי האמונה: ייחוד האל וייחוד השמות והתארים (של האל).⁴

באותו מאמר מאפריל 1988 קבע עזאם שמונה קווים מנחים לטיפוח חיל החלוץ שיהיה הבסיס המוצק: הראשון – אין מנוס מכך שחיל החלוץ יגדל בתוך כבשן התלאות וגלי האסונות. השני – על ההנהגה המדריכה להשתתף במסע הייסורים, הזיעה והדם. אין מנוס מכך שההנהגה תהיה חיקה החם של התרנגולת שתחת כנפיה יגדלו האפרוחים הללו, ואין מנוס מתקופה ארוכה של טיפוח וחינוך. השלישי – אין מנוס מכך שחיל החלוץ יתנזר מההנאות הזולות של העולם הזה ושיהיה לו צביון שונה, אשר יתבטא בפרישות ובסגפנות. הרביעי – על חיל החלוץ להיות מלא באמונה איתנה וחדור תקווה גדולה לזכות בניצחונו. החמישי – אין מנוס מהתעקשות ומהחלטה תקיפה להמשיך במסע, לא משנה כמה זמן הוא יימשך. השישי – הצידה לדרך היא מהצרכים החשובים ביותר במסע, ובכללה

המידות הטובות, אורך הרוח והתפילה. השביעי – על חיל החלוץ לדבוק ב"אמונת הידידות וההתנערות מאחריות", שפירושה הפגנת נאמנות וידידות ("וְלֹאֲ") כלפי המאמינים מצד אחד ושנאה כלפי ה"כופרים" והתנערות מאחריות ("בִּרְאָה") להם מצד שני (במונח "כופרים" התכוונו עזאם וחכמי דת אחרים לא רק לעובדי האלילים, כפי שמופיע בקוראן, אלא גם ל"עמי הספר" – היהודים והנוצרים). השמיני – אין מנוס מכך שחיל החלוץ יכיר את התכניות העולמיות הנרקמות נגד האסלאם.⁵

כדי להחדיר באותו חיל חלוץ את הכמיהה לִאֲסֵתְשָׁהָד (מות קדושים) כתב עזאם את הדברים האלה: "הַשְׁהִידִים הם אלו שכותבים את ההיסטוריה של האומות, שכן ההיסטוריה של האומות לא נכתבת אלא בזיעה ודם, הם אלו שבונים את ארמון התהילה, שכן ארמונות התהילה לא נבנים אלא באמצעות גולגולות ואיברים שנקרעו מהגוף, הם אלו ששומרים את עץ הדת הזו מפני קמילה והתייבשות, שכן עץ הדת הזו לא יושקה אלא בדם, הם הפיקחים, שכן הם ידעו את דרכם לאללה, ואילו אחרים מקוננים עליהם ואחרים לועגים למחשבתם, הם אשר אוהבים את המוות כדי שיוענקו להם החיים (שאחרי המוות)..."⁶

עבדאללה עזאם הועיד לחיל החלוץ את יישום תיאורית הג'האד האסלאמי העולמי שהגה באפגניסטן. שורשי תיאוריה זו צומחים משני מקורות: הראשון – פסוק הקוראן: "אולם את הנמנעים, החוטאים לנפשותיהם, ישאלו המלאכים במותם: 'למה לא הצטרפתם ליורדים למלחמה ומה היו מעשיכם?' וכאשר יענו: 'היינו חלשים וחסרי כוח במקומותינו', יוגד להם: 'האם אין ארץ אללה נרחבת? הלוא יכולתם להגר ממקומכם ולהצטרף למלחמה'. חוטאים אלה, מעונם וסופם האיום הוא הגיהנום" ["פרשת הנשים", פסוק 97]. השני – החובה האישית שכפה האסלאם על מאמיניו משחר ימיו: להדוף את האויב התוקף את אדמות האסלאם.⁷

תיאורית הג'האד האסלאמי העולמי מחולקת לשני מסלולים: עיקרי ומשני. את עיקר הכוח המוסלמי העולמי יש לרכז באדמה אסלאמית אחת שהג'האד מתקיים בה ובה הסיכוי הטוב ביותר לנצח את הכופרים התוקפים ולהקים את משכן האסלאם (בתקופת עזאם הייתה זו אפגניסטן), לשחררה, ולאחר מכן לעבור לאדמה אסלאמית אחרת שמתקיימים בה אותם תנאים (בתקופת עזאם הייתה פלסטיין בעדיפות ראשונה), וכן הלאה עד שחרור כל האדמות האסלאמיות והקמת הח'ליפות האסלאמית, שתשתרע מאינדונזיה שבמזרח עד מרוקו וספרד שבמערב. אולם עד שחרור כל האדמות האסלאמיות יש לקיים, בו בזמן ובמידת האפשר, ג'האד גם באדמות האסלאמיות שעתידות להיות משוחררות (למשל מצרים ואלג'יריה) וכן באדמות שמתקיים בהן עימות בין המוסלמים "העשוקים" לשליטיהם המוסלמים או הלא מוסלמים (למשל בפיליפינים).⁸

עזאם לא רק חידש את רעיון הג'האד האסלאמי העולמי אלא גם פיתח אותו והחדירו לתודעת המוסלמים בעולם באופן מעשי ולא רק באופן תיאורטי, כמו שעשו מוסלמים רדיקלים אחרים. הוא היה הראשון בעולם שפסק כי הג'האד האסלאמי העולמי לשחרור אפגניסטן ושאר האדמות האסלאמיות הכבושות הוא חובה אישית המוטלת על כל המוסלמים, ובעצם גיוסם וליכודם של אלפי המתנדבים המוסלמים הערבים והלא ערבים תחת קורת גג אחת היו הוא ובן לאדן חלוצים בהצלחתם גם ליישם, ולא רק לחדש, את רעיון הג'האד האסלאמי העולמי.

יצוין כי עבדאללה עזאם הדגיש את העובדה שהג'האד לשחרור אפגניסטן החל דווקא נגד השליטים המוסלמים ה"כופרים" ("האויב הקרוב") ולא נגד הסובייטים ("האויב הרחוק").⁹ הדגשה זו חשובה, שכן היא מאותתת למשטרים בעולם הערבי והמוסלמי, שאינם שולטים לפי ה"שריעה" (החוק הדתי המוסלמי) ובכך פוגעים ברעיון ה"חאפמיה" (ריבונות האל עלי אדמות), כי עובדת היותם מוסלמים אינה מעניקה להם חסינות מפני הג'האד הלוחמני וקיימת לגיטימציה להפלתם בכוח בכל עת.

אף שלא ידוע מתי בדיוק הוקם ארגון אל-קאעדה, פרט לסמיכות להתנקשות בחיי עזאם, כלומר בסביבות נובמבר 1989, ידוע ששם הארגון נזכר רשמית בפשאור רק לאחר מותו של עזאם בסוף נובמבר-תחילת דצמבר 1989. דבר ברור נוסף הוא שעבדאללה עזאם סיים את חייו כמורו הרוחני של אוסאמה בן לאדן וכידיו הקרוב ושבן לאדן המשיך לדבוק ברעיון הג'האד האסלאמי העולמי שהגה מורו. לא בכדי אימץ בן לאדן לארגונו את השם "אל-קאעדה", שהוא בעל משמעות סמלית הקושרת בין השניים.

עבדאללה עזאם ואוסאמה בן לאדן הודפים את הטענות בדבר נטישת הג'האד בפלסטין

עבדאללה עזאם ספג חצי ביקורת רבים על "נטישת" פלסטין והליכתו לאפגניסטן. לא זו בלבד, הוא הואשם בהחלשת הג'האד בפלסטין בעקבות משיכת צעירים פלסטינים וערבים לאפגניסטן. אלא שעזאם, חסיד הגישה ש"ההגנה הטובה ביותר היא ההתקפה", לא נשאר חייב. בהרצאה שנשא בעצרת אשר ארגנה "ההתאחדות הלאומית של הסטודנטים בכווית" בראשית שנת 1989 הוא תקף בחריפות רבה את מבקריו:

"יוכיח אותי מי שיוכיח אותי, ומי שרוצה שיביט בעיניי ברוגז ובכעס [...] ריבוני אמר לי – אלה המאמינים שיושבים בחיבוק ידיים אינם שווים למג'אדהין (לוחמי הקודש) בממונם ובנפשם, ושכרם יהיה רב יותר משל הראשונים [...] אִמְרו – זה פלסטיני סורר ומורה שזנח את בעייתו ויצא אל מחוץ לארצו להיות עבד

נרצע לאנשים זרים. אמרו מה שתמצאו. בנוגע לג'האד, אני עבד נרצע לג'האד האפגני, מכיוון שאני מצאתי את האסלאם האמיתי כאן [...] מצוות הלחימה היא מצווה המוטלת על כל מוסלמי שיכול לשאת נשק [...] אם איננו יכולים לעבוד את אללה בארץ הזאת, עלינו להגר לארץ אחרת שנוכל לעבוד בה את אללה, שאם לא כן, נמות חלשים וסופנו גיהנום [...] אללה עורר בלבי תקווה לטעום את מתיקות הג'האד בפלסטין בשנים 1969–1970. לאחר מכן מוגרה פעילות ההקדמה בירדן ונסגרו הגבולות, פעילות הג'האד צומצמה, והמחשבה ה"ג'האדית" בין האנשים נאסרה. חשבתי: היכן יש ג'האד, ומצאתי כברת אדמה ששמה אפגניסטן וניסיתי להגיע אליה, ואללה הנחה לי את הדרך להגיע אליה.¹⁰

בהקדמה לספר **ד'פריאת פלסטין (זיכרונות פלסטין)** הסביר עבדאללה עזאם מדוע "זנח" את הג'האד בפלסטין לטובת הג'האד באפגניסטן. עזאם תיאר את רצונו העז לשחרר את פלסטין ואת מסגד אלאקצא, ובתוך כך יצר זיקה בין המלחמה באפגניסטן למאבק הפלסטיני. כך כתב עזאם:

"אני פלסטיני, ולו מצאתי דרך [להיכנס] לפלסטין ולרחבת [מסגד] אלאקצא, הייתי מעדיף להילחם בה [...] מי שחושב שה"ג'האד" באפגניסטן הוא הזנחה של הבעיה האסלאמית בפלסטין, הרי שהוא מדמיין [...] סיפור הדמים בכאבול הוא סיפור מלחמת פלסטין הפצועה [...] אנו מצהירים בפני היהודים וגרורותיהם ובפני האמריקאים והקומוניסטים: לא ננוח ולא נשקוט עד אשר נשוב לג'האד בפלסטין. אכן, הושם חוצץ בינינו ובין הג'האד בפלסטין בגלל הנסיבות ובגלל השמירה בגבולות, אבל אין זה אומר שהפסקנו לחשוב על פלסטין [...] פלסטין קודמת לאפגניסטן, אולם לאחר שידינו נכבלו באזיקים ונסגרו הגבולות, סירבנו להמשיך לחיות כך ויצאנו לארץ המאבק, אפגניסטן."¹¹

בנוגע לטענות כי הוא מושך צעירים פלסטינים לאפגניסטן ובכך מחליש את הג'האד בפלסטין, טען עזאם כי על הפלסטינים להגר לאפגניסטן מכיוון ששם הם יתחזקו מבחינה דתית וירכשו את הניסיון הצבאי והמנטלי שיסייע להם לשחרר את פלסטין. בעצרת שקיימה "ההתאחדות האסלאמית למען פלסטין" בדצמבר 1988 באוקלהומה סיטי, במלאות שנה לפרוץ האינתיפאדה הפלסטינית, אמר עזאם:

"בני פלסטין, הגיע זמנכם להישבע אמונים למוות, טוב למות בכבוד [...] בני פלסטין, אין חזרה אחרי היום, לכו אחר המוות, לא מכבר נפתחה לכם הדרך, הגיע הזמן לעלות למדרגת ההכנה והמוות למען אללה ("אֶסְתִּיִּהָאֵד") [...] בני פלסטין, ההזדמנות שלכם להתאמן בכל סוגי הנשק [באפגניסטן] פתוחה, זו הזדמנות פז, אל תחמיצו אותה [...]"¹²

בן לאדן, כמו עזאם, חטף חצי ביקורת לא מעטים על שהזניח את הג'האד בפלסטין והתמקד באפגניסטן, בעיראק ובמקומות אחרים. תשובתו לביקורת כלפיו הייתה זהה לזו של עזאם – כי סדר הקדימויות נקבע לא לפי איזו אדמה חשובה יותר אלא מה דחוף יותר וקרוב יותר לחיי האנשים. כדוגמה הוא הביא את מקרה אפגניסטן של שנות השמונים.¹³

עבדאללה עזאם ותנועת חמא"ס

עבדאללה עזאם נקשר לתנועת חמא"ס מיום הקמתה (דצמבר 1987). הוא ראה בחמא"ס את חוד החנית בעימות הדתי נגד היהודים בפלסטין וממשיכת דרכה של התנועה האסלאמית (שלוחת "האחים המוסלמים"), שהוא עצמו היה פעיל בה בשנות השישים. בריאיון לרשת אל־ג'זירה (דצמבר 1998) הצהיר אוסאמה בן לאדן כי לאחר פרוץ האינתיפאדה הראשונה עמד עזאם בקשר הדוק עם תנועת חמא"ס וכי ספריו זכו לתפוצה רחבה בגדה המערבית וברצועת עזה.

לא רק העובדה שעזאם וחמא"ס נמנו עם אותה תנועת אם – תנועת "האחים המוסלמים" – חיזקה את הקשר ביניהם אלא גם לקרבה האידאולוגית היה משקל חשוב, אם לא החשוב ביותר. בחינת מצעה של התנועה, שהתפרסם ב־18 באוגוסט 1988, אל מול משנתו הרעיונית של עזאם ממחישה לנו את הקרבה האידאולוגית הזו. כך לדוגמה נכתב בסעיף 6 באמנת חמא"ס כי נאמנותה של התנועה נתונה לאללה, האסלאם הוא אורח חייה, והיא פועלת למען הנפת דגלו של אללה על כל סנטימטר מאדמת פלסטין.¹⁴ סעיף 7 באמנה מגדיר את תנועת חמא"ס "תנועה אסלאמית עולמית שאנשיה פזורים בכל רחבי העולם ופועלים למען חיזוק השפעתה". מלבד זה, סעיפים 14 ו־15 באמנה קושרים את בעיית שחרור פלסטין לשלושה מעגלים: המעגל הפלסטיני, המעגל הערבי והמעגל האסלאמי. מכיוון שכך, סעיפים אלו קובעים ששחרור פלסטין הוא חובה אישית המוטלת על כל המוסלמים באשר הם. בכך סעיפים 7, 14 ו־15 יוצרים זיקה ישירה בין אמנת חמא"ס לתיאורית הג'האד האסלאמי העולמי של עזאם. סעיף 11 באמנה מגדיר את אדמת פלסטין כאדמת הקדש (ו־קף) שאין רשות לשום אדם לוותר עליה או לשאת ולתת ולו על שעל אחד ממנה. עוד מגדיר סעיף זה את כל האדמות שהיו אי־פעם – ועודן – "דאר אל־אסלאם" (משכן האסלאם) כאדמות ששייכות למוסלמים עד אחרית הימים.¹⁵ סעיף 12 באמנה קובע כי אם האויב פולש לאדמת המוסלמים, ה"ג'האד" נעשה חובה אישית המוטלת על כל המוסלמים, ואין המוסלמים נדרשים לבקש רשות משום גורם לצאת ל"ג'האד" נגד הפולש.¹⁶ סעיף 13 באמנה מגדיר את העימות המתנהל עם היהודים על השליטה בפלסטין כעימות דתי, וויתור על חלק כלשהו ממנה כמוהו כוויתור על חלק מהדת. לכן גם דוחה סעיף זה מכול וכול את יזמות השלום ואת הוועידות הבינלאומיות שנועדו להסדיר את הבעיה הפלסטינית וקורא לפתרון הבעיה רק בדרך של ג'האד לוחמני.¹⁷ סעיף 16 באמנה מדגיש את החינוך האסלאמי כצעד בדרך לשחרור פלסטין, לצד ההכרח ללמוד בצורה מעמיקה את האויב.¹⁸ סעיף 22 באמנה מצביע על היהודים ("האויבים") כעל מי שהשתלטו על התקשורת העולמית באמצעות הונם. עוד מצביע הסעיף על היהודים כמי שאחראים לרוב המהפכות והמלחמות שאירעו בעולם, כגון המהפכה הצרפתית, המהפכה הבולשביקית, מלחמת העולם הראשונה ומלחמת העולם

השנייה. כן הם אחראים ל"הצהרת בלפור", שהם השיגו אותה בזכות עושרם.¹⁹ סעיף 32 באמנה מצביע על שאיפות ההתפשטות של הציונות, בעודו מפנה את הקורא ל"פרוטוקולים של זקני ציון" המפרטים את תכניותיה. הוא מכריז על תנועת חמא"ס כעל חוד החנית במעגל העימות עם הציונות העולמית ומדגיש כי לעמים הערביים והאסלאמיים שמור התפקיד הבא (בעימות) נגד היהודים "סוחרי המלחמות".²⁰

אף שלא תמיד עלה מצעה של תנועת חמא"ס בקנה אחד עם המשנה הרעיונית של עזאם – למשל בהקשר של אימוץ הלאומיות הטריטוריאלית (ה"טְרִיטֹרְיָה") מצד חמא"ס והכללתה כחלק מהאמונה הדתית לעומת דחיית הלאומיות הטריטוריאלית ואימוץ הגלובליות האסלאמית מצד עזאם – לא היה בכך כדי להפריע לעזאם לתמוך בתנועה זו, הן פיננסית והן אידאולוגית.²¹ ייתכן שההכרה כי התעלמות מההיבט הלאומי של הבעיה הפלסטינית תותיר את חמא"ס מחוץ למשחק הפלסטיני אפשרה לעזאם להתפשר עם התנועה בעניין זה.

על דבר אחד לא היה עזאם מתפשר עם חמא"ס לו היה בחיים, והוא הנכונות של חמא"ס לחתום על "הַדְנָה" (חוזה שלום זמני ארוך טווח) עם ישראל, כמו שקרה לאחר הניצחון בבחירות למועצה המחוקקת הפלסטינית ב-25 בינואר 2006.²² עזאם – בהסתמכו על פסקי הלכה של חכמי דת מוסלמים שקדמו לו ועל פסוק 36 שב"פרשת החזרה בתשובה" שבקוראן: "אך בעובדי אלילים הילחמו בלא הפסקה אם הם נלחמים בכם, ודעו כי אללה הוא עם היראים" – קבע שאפשר לקיים חוזה שלום זמני עם היהודים ה"כופרים", כלשונו, רק בתנאי שהוא משרת את האינטרסים של המוסלמים ואינו מאיים עליהם ובתנאי שהוא לא יכלול סעיפים מסוימים כמו ההכרה בזכותם על פיסה מאדמות המוסלמים, שכן אדמת האסלאם איננה שייכת לאיש, זולת אללה, ואין לאף אחד זכות לשאת ולתת עליה. מאחר שמבחינת עזאם חוזה שלום זמני עם ישראל מעניק הכרה בזכותם של היהודים ה"כופרים" על פלסטין, הוא אסר בתכלית האיסור לחתום עליו כל עוד מדינת ישראל קיימת.²³ טיעון זה מסביר את הקריאה של אִיִּמָּן אַל־טַ'וֵּאֶהֲרִי, סגנו של בן לאדן, ב-6 במארס 2006 לממשלת חמא"ס שלא לכבד את ההסכמים אשר נחתמו עם ישראל ("הסכמי הכניעה" כלשונו) ולהמשיך בג'האד נגדה עד שחרור פלסטין.²⁴

עבדאללה עזאם העריך מאוד את השייח' אחמד יאסין, מנהיגה הרוחני של חמא"ס, וכינה אותו "סמל העמידה האיתנה של התנועה האסלאמית". בעצרות אסלאמיות בארצות הברית, שהוא הוזמן אליהן כאורח כבוד ונכחו בהן נציגי תנועת חמא"ס, הוא נהג לחלוק כבוד ליאסין מעל במת הנואמים. כך עשה למשל בעצרת שקיימה "ההתאחדות האסלאמית למען פלסטין" בדצמבר 1988 באוקלהומה סיטי, באומרו:

"מכאן אני רוצה לפנות לאדם המשותק אשר חניך את הדור, אשר עמד מול היהודים באמצעות האבנים הללו – אחמד יאסין – ברכות מעל הבמה הזו, האיש אשר מניע דור אבל הוא לא יכול לנוע".²⁵

עזאם חלק כבוד לשייח' אַחְמַד יַאסין גם בכתביו, בהציבו אותו בראש רשימת בני התנועה האסלאמית "שפעלו למען שחרור פלסטין מאז שנת 1948 ושבזכותם חזרו צעירים רבים בתשובה". עזאם ייחד ליַאסין מקום מרכזי בהוצאת צעירי התנועה האסלאמית לרחובות בראשית האינתיפאדה הפלסטינית הראשונה. הוא הדגיש כי אף שהאינתיפאדה הפלסטינית הראשונה החלה בפעולות צבאיות אשר ביצעו פעילי הג'האד האסלאמי והפת"ח, ואף שתנועת חמא"ס פעלה בתחילה כחלק ממערך הג'האד הפלסטיני נגד ישראל ולא כמובילה שלו, בזכות כושר הארגון של יַאסין ואופייה האסלאמי המיוחד של התנועה, היא התבלטה עד מהרה בזירה הפלסטינית, וזכתה בתמיכה ציבורית פלסטינית רחבה.²⁶

הקרבה שחש עזאם לתנועת חמא"ס וההיכרות שלו עמה באו לידי ביטוי בספר שכתב על אודותיה **חמא"ס – השורשים ההיסטוריים והאמנה**. עזאם חותר להוביל את הקורא למסקנה הסופית שהגיע אליה, כלומר, רק חמא"ס מסוגלת להשיב את פלסטין לידי המוסלמים בעידן הנוכחי.

עזאם עסק רבות בגיוס כספים למען תנועת חמא"ס הן בסירוריו במדינות ערב והן באמצעות סניפי "המשרד למתן שירותים למג'אדה'דין" בארצות הברית. אחד הצינורות להעברת כספי תרומות לחמא"ס היה מוסדות שפעלו מטעם אש"ף בגדה המערבית וברצועת עזה, כגון "אגודת הצעירים הפלסטינים" ו"התאחדות הסטודנטים של פלסטין".²⁷

תנועת חמא"ס אימצה לחיקה בחום רב את עבדאללה עזאם ואת קריאתו לדבוק בג'האד ולבקש את המוות למען אללה (אַסְתִּשְׁהָאד). באיגרת מטעם התנועה, שהתפרסמה בפברואר 1990 לזכרו של עבדאללה עזאם, נכתב כי היא הושפעה מאוד מצוואתו, בעיקר בעניין הג'האד והקרבת הנפש:

"המילים שכתבת בצוואתך נחרטו כה עמוק בנפשותינו [...] לכן יהיה ערב לנו להיענות להן למען יישארו כנברשת שתאיר לצעירינו את דרך הג'האד" [...]. כאשר אנו קוראים בצוואתך: "אהבת הג'האד השתלטה עלי, על חיי, על נפשי, על רגשותי, על לבי" [...] כאשר אנו קוראים בצוואתך לבניך: "חיי אלוהים, לא יכולתי להיות בלול שלי עמכם כמו שחיה התרנגולת עם אפרוחיה בעוד אש הייסורים שורפת את לבבות המוסלמים" [...] וכאשר אתה חוזר על אמרת יחידי הסגולה שחיו לפניך: "השתוקקו למוות ויוענקו לכם החיים", נכנסות מילותיך הכנות לנפשותינו עד כי הפכו אצל צעירינו ללבה שיוקת את האש שלה על חיילי האויב העושה, באופן שהיית שבע רצון מקיומה של חמא"ס ובאופן ש[חמא"ס] הפכה למופת בכל רחבי העולם".²⁸

ביטויים נוספים להערכה הרבה שרחשה תנועת חמא"ס לעבדאללה עזאם ולראייתה אותו כחלק אינטגרלי ממנה אנו רואים בהכרזתה על שביתה כללית בגדה המערבית וברצועת עזה ב־27 בדצמבר 1989, במחאה על ההתנקשות בחייו;²⁹ באיגרת התנחומים שפרסמה התנועה לאחר ההתנקשות בירחון אלג'האד, שהציבה אותו בראש "קדושיה";³⁰ באיגרת שכתבה התנועה לזכרו בגיליון 90 של השבועון להיב אלמערבה (10 בפברואר 1990), שהיא הבטיחה בו לנקום את דמו;³¹ ובמאמר שהקדישה לו התנועה בירחונה פלסטין אלמסלמה (ינואר 1990) תחת הכותרת "חכם הדת בוגר אוניברסיטת אלאזהר ד"ר עבדאללה עזאם בשיירת הקדושים".³² את אות ההוקרה הגדול ביותר העניקה חמא"ס לעזאם באמצעות כינוי הזרוע הצבאית של התנועה בגדה המערבית בראשית שנות התשעים על שמו – "גדודי השהיד עבדאללה עזאם". כעבור שנים אחדות אוחד שמה של הזרוע הצבאית של חמא"ס בגדה עם שמה של הזרוע הצבאית של התנועה ברצועת עזה, לשם "גדודי השהיד עז אלדין אלקסאם".³³ בסוף שנת 2006 עשתה חמא"ס מחווה גדולה נוספת לעזאם כאשר קראה על שמו את האקדמיה הצבאית שלה באַלנַצִּירַאת שבמרכז רצועת עזה. בכניסה לאקדמיה מוצב שלט שכתוב עליו: "ברוכים הבאים לאקדמיה על שם השהיד הדוקטור עבדאללה עזאם". בתחתית השלט יש ציטוט מדברי עזאם: "המוסלמי הוא בעל התהילה הרבה ביותר כשהוא מקיים את הג'האד למען אללה".³⁴

פֶּאט'ס עֵאִיש, בעבר תלמידו של עזאם באוניברסיטה הירדנית וכיום האחראי על תיק פלסטין בשלוחה הירדנית של תנועת "האחים המוסלמים", סיפר כי רבים ממנהיגי חמא"ס אז וכיום – ובהם יותר ממאה ממגורשי חמא"ס ללבנון בסוף 1992, וכן רבים מפעילי "גדודי עז אלדין אלקסאם", הזרוע הצבאית של תנועת חמא"ס, ובהם יוסף אלסורקג'י, לשעבר מפקד "גדודי עז אלדין אלקסאם" בגדה המערבית שנהרג ב"אינתיפאדת אל-אקצא" (האינתיפאדה הפלסטינית השנייה) – היו מחסידיו של עזאם.³⁵ מחמד פֶּאט'ס צַוְאלַחָה, יושב ראש "הליגה האסלאמית" בבריטניה, ממייסדי תנועת חמא"ס ואחד מחסידיו של עזאם, ציין כי השפעתו של עזאם ניכרה היטב בגדה המערבית וברצועת עזה:

"ישנו דור שלם של תועמלנים צעירים שהאינתיפאדה הפלסטינית התבססה עליהם בגדה המערבית וברצועת עזה, דור שלם שהושפע מהשייח' עבדאללה עזאם ומרעיונותיו. השפעתו על הדור בשלמותו ולא רק על יחידים הייתה ברורה".³⁶

דוגמה טובה להשפעתו של עזאם על תפיסת הג'האד והאַסְתִּיְהָאד של פעילי "גדודי עז אלדין אלקסאם" אנחנו מוצאים במקרה של סַעִיד חֶסֶן אַלְחוּתַרִי, מחבל חמא"ס שביצע את פיגוע ההתאבדות בדיסקוטק "דולפידיסקו" בדולפינריום ב־1

ביוני 2001, פיגוע שנהרגו בו 21 ישראלים. אלחותרי כתב צוואה לפני צאתו לביצוע הפיגוע, ובה ציטט מדברי עבדאללה עזאם:

"אני אומר לעולם שתומך בציונים בכסף ובנשק את מה שאמר לפני ה"שהיד" עבדאללה עזאם: אם ההכנה ("אֶעֱדָד") נחשבת טרור – אנחנו טרוריסטים, אם ההגנה על הכבוד נחשבת לקיצוניות – אנחנו קיצוניים, ואם הלחימה במלחמת הקודש ("ג'האד") נגד האויבים נחשבת פונדמנטליזם – אנחנו פונדמנטליסטים".³⁷

מבצע "חומת מגן", שצה"ל פתח בו בסוף מארס 2002, סיפק דוגמה נוספת להשפעת משנתו הרעיונית של עזאם על חמא"ס. במבצע נמצאו במסגדי חמא"ס ובמוסדותיה וכן בבתים של פעילי התנועה כמויות גדולות של ספרים, מאמרים, קלטות וידאו ואודיו, אמרות של עבדאללה עזאם וסיסמאות שמהללות אותו. במבצע נכנס צה"ל ל"אגודת הצעירים המוסלמים", אחד ממוסדות החינוך והרווחה של חמא"ס, ומצא בו עבודה אקדמית שכתבה סטודנטית מחברון על אודות עבדאללה עזאם. העבודה הוקדשה ל"מג'אהדין שנלחמים למען אללה, ל'שהידים' שנפלו על קידוש שם אללה, לבניו של עבדאללה עזאם ולכל מי שהתחנך על ברכי עבדאללה עזאם והלך בעקבותיו בפלסטין". אין ספק שהימצאות העבודה במוסד חינוך של חמא"ס מעידה לא רק על העניין הרב שעוררה דמותו של עזאם בקרב התנועה אלא גם על החשיבות שהעניקה התנועה להטמעת האידאולוגיה שלו בקרב הדור הצעיר.

לסיכום

דרכיהם של עבדאללה עזאם ואוסאמה בן לאדן הצטלבו בשנת 1984 בנקודה קריטית מאוד בחיי השניים. עזאם, חכם דת מוסלמי בעל שם עולמי, מקושר היטב למנהיגי המג'אהדין האפגניים, דמגוג מהמעלה הראשונה, סמכותי וכריזמטי, שבה את לבו של בן לאדן הצעיר והשאפתן, ש"התחזק" בדת וביקש לינוק ידע ולהיכנס בעובי הקורה של הג'האד האפגני. בן לאדן העניק לעזאם תמיכה פיננסית אדירה בשלב שעבר לפשאַנר והחל את דרכו בגיוס המתנדבים המוסלמים הערבים והלא ערבים למען הג'האד האפגני. עזאם, שהיה ידוע בכינוי "אבי המתנדבים המוסלמים הערבים והלא ערבים", היה לבן לאדן לא רק דמות אב שהחליפה את דמותו של אביו המת אלא גם מעיין מִפְּכָה של חֲכֵמָה דתית ואידאולוגיה אסלאמית קיצונית שהוא לא הכיר קודם לכן. עזאם היה זה שהנחיל לבן לאדן את תפיסת הג'האד והאֶסְתִּישָׁהאד שמנחה אותו ואת ארגון אל־קאעדה יותר משני עשורים.

הקשר של עזאם לפלסטין לא נותק מעולם. הוא ראה בחמא"ס את חוד החנית בעימות הדתי של המוסלמים נגד היהודים בפלסטין ואת החיבור שלו למקום שהשתוקק לחזור אליו. לכן הוא שמר על קשר הדוק עם התנועה והקפיד

לתמוך בה כספית ואידיאולוגית. חמא"ס ראתה בו מורה דרך, והציבה אותו בראש "קדושה".

על אף היותו של עזאם מורה דרך עבור חמא"ס ואל-קאעדה כאחד, קיים ריחוק וניכור בין שני הארגונים הללו מכמה סיבות: הראשונה – הנכונות של חמא"ס לחתום על "הַדְנָה" עם ישראל היא בבחינת חציית קו אדום בעיני בן לאדן ואלט'ואהרי; השנייה – בן לאדן ואלט'ואהרי מוחים על האופן שחמא"ס מיישמת את ה"שריעה" (החוק הדתי המוסלמי) ברצועת עזה; השלישית – החתימה של חמא"ס ופת"ח על "הסכם מכה" (8 בפברואר 2007) סללה לטענת אלט'ואהרי את הדרך למכירת פלסטין ליהודים; הרביעית – האיפוק שחמא"ס מפגינה כלפי ישראל מאז סיום מבצע "עופרת יצוקה" (ינואר 2009), אשר מתבטא בירידה ניכרת בשיגור רקטות לעברה, נתפס על ידי בן לאדן וסגנו כמפגן של חולשה; החמישית – חמא"ס חוששת מהתבססות ארגון אל-קאעדה וארגוני ג'האד עולמי המזוהים עמו ברצועת עזה משני טעמים עיקריים: חשש מפני איום על ההגמוניה של חמא"ס כמובילת הזרם האסלאמי ברצועה, וחשש מפני פגיעה באינטרסים של חמא"ס בעקבות פעילותם המשוחזרת רסן של גורמים אלו נגד ישראל בזמנים שחמא"ס מעוניינת ברגיעה. רק במקרה אחד פרגן ארגון אל-קאעדה לתנועת חמא"ס: כאשר חמא"ס השתלטה על רצועת עזה ביוני 2007; אז בירך אלט'ואהרי את חמא"ס, ואמר שהוא מקווה כי היא תשלוט על פי ה"שריעה".

הערות

- 1 יובהר כי משמעות המילה "ג'האד" במאמר היא תמיד במובן הצר והלוחמני, ולא במובן הרחב שלה.
- 2 אסף מליח ושאל שיי, **מכאבול לירושלים – אל-קאעדה, הג'האד האיסלאמי העולמי והעימות הישראלי-פלסטיני**, (תל אביב: הוצאת מטר, 2009), פרק ראשון ושני.
- 3 עבדאללה עזאם, "הבסיס המוצק", **אלג'האד**, 41 (אפריל 1988), עמ' 4.
- 4 עבדאללה עזאם, **מילים מקו האש הראשון**, ללא ציון מקום, הוצאה לאור ותאריך. ראו: <http://www.angelfire.com/id/azzam/images/30.zip>, 11 ביולי 2000.
- 5 עזאם, "הבסיס המוצק", עמ' 4-5.
- 6 עבדאללה עזאם, "מי הם השהידים", **להיב אלמערכה** (פשאור), 86 (13 בינואר 1990), עמ' 29. השבועון **להיב אלמערכה** יצא לאור מטעם "המשרד למתן שירותים למג'אהדין", ועזאם היה עורכו הראשי עד מותו.
- 7 עבדאללה עזאם, **מלחמת קודש של עם מוסלמי**, (ללא ציון מקום, הוצאה לאור ותאריך), עמ' 54; עבדאללה עזאם, **בג'האד... הלכה ומאמץ אינטלקטואלי לגזור הלכה**, (פשאור: המשרד למתן שירותים למג'אהדין, ללא תאריך), עמ' 135.
- 8 הרחבה בעניין ראו: Asaf Maliach, "Bin Ladin, Palestine and al-Qa'ida's operational strategy", *Middle Eastern Studies*, (May 2008), pp. 362-364.
- 9 עבדאללה עזאם, **ביום הקרב**, (פשאור: המשרד למתן שירותים למג'אהדין, 1989). ראו: <http://www.angelfire.com/id/azzam/images/32.zip>, 11 ביולי 2000.
- 10 עבדאללה עזאם, **הגשמת העבדות**, (כווית: קלטת וידאו ביתית, 1989).

- 11 עבדאללה עזאם, **זכרונות פלסטיין**, (פשאור: מרכז השהיד עזאם להסברה, ללא תאריך).
ראו: <http://www.angelfire.com/id/azzam/images/41.zip>, 11 ביולי 2000.
- 12 עבדאללה עזאם, **עבדאללה עזאם**, (אוקלהומה סיטי: ההתאחדות אסלאמית למען פלסטיין, 1988), קלטת וידאו.
- 13 אוסאמה בן לאדן, "שני הפיצוצים באלריאצ' ובאלח'בר הם איגרת לאמריקאים שלא הבינו את משמעותה. סודאן מכרה את האפגנים הערבים במחיר זול מאוד, ולא אשוב אליה פעם שנייה", **אלקדס אלערבי**, 2350 (27 בנובמבר 1996), עמ' 5.
- 14 לשם השוואה ראו: עבדאללה עזאם, **ההגנה על אדמות המוסלמים – החשובה שבחובות האישיות**, (רבת עמון: מכתבת אלרסאלה אלחדית'ה, 1987), עמ' 70 (הגרסה הארוכה).
- 15 לשם השוואה ראו: עזאם, **ההגנה על אדמות המוסלמים – החשובה שבחובות האישיות**, עמ' 70, 73 (הגרסה הארוכה); וגם: עבדאללה עזאם, **הצטרף לשיירה**, (צנעא: מכתבת אלג'יל אלג'דיד, 1990), עמ' 17.
- 16 לשם השוואה ראו: עזאם, **ההגנה על אדמות המוסלמים – החשובה שבחובות האישיות**, עמ' 42 (הגרסה הארוכה).
- 17 לשם השוואה ראו: עזאם, **ההגנה על אדמות המוסלמים – החשובה שבחובות האישיות**, עמ' 73 (הגרסה הארוכה); וגם: עבדאללה עזאם, **חודש בין הענקים**, (פשאור: מרכז השהיד עזאם להסברה, 1989). ראו: <http://www.angelfire.com/id/azzam/images/47.zip> (11 ביולי 2000).
- 18 לשם השוואה ראו: עבדאללה עזאם, **שסתום הביטחון**, (פשאור: המשרד למתן שירותים למג'א'הדין, 1989), קלטת וידאו. אשר לתוכני החינוך, עזאם הדגיש כי יש צורך ללמד קודם כול את החינוך הדתי, ורק לאחר מכן אפשר ללמד נושאים אחרים כמו יסודות המשטר החברתי והכלכלי. לדברי עזאם, היפוך בסדר הדברים הוא בבחינת "זריעת זרעים באוויר וציפייה שזרעים אלו יצמחו להיות עצים באוויר", ראו: עבדאללה עזאם, **החינוך למלחמת קודש והבנייה**, (פשאור: המשרד למתן שירותים למג'א'הדין, ללא תאריך), עמ' 20.
- 19 לשם השוואה ראו: עבדאללה עזאם, "די לנו שהבורא יעזור לנו וינעים את חיינו", **אלג'האד**, 61 (נובמבר 1989), עמ' 7.
- 20 לשם השוואה ראו: עזאם, "די לנו שהבורא יעזור לנו וינעים את חיינו", עמ' 7; וגם: עבדאללה עזאם, **ציר המפנה ההיסטורי** (פשאור: מרכז השהיד עזאם להסברה, ללא תאריך), עמ' 8. השימוש בביטוי "היהודים סוחרים המלחמות" רווח בדברי עזאם שאפילו כתב ספר בשם **סוחרים המלחמות**, בהתכוונו ליהודים.
- 21 עבדאללה עזאם, **השאלות והתשובות בנושא מלחמת הקודש**, (פשאור: המשרד למתן שירותים למג'א'הדין, ללא תאריך). ראו: <http://www.angelfire.com/id/azzam/images/36.zip> (11 ביולי 2000); עבדאללה עזאם, **חמא"ס – השורשים ההיסטוריים והאמנה**, (פשאור: המשרד למתן שירותים למג'א'הדין, 1990), עמ' 128.
- 22 "משעל מציע לישראל חוזה שלום זמני מותנה", **BBCArabic**, (31 בינואר 2006). ראו: http://news.bbc.co.uk/hi/arabic/middle_east_news/newsid_4665000/4665576.stm
- 23 עזאם, **חמא"ס – השורשים ההיסטוריים והאמנה**, עמ' 90–93.
- 24 "נוסח דברי אימן אלט'ואהרי", **אלג'זירה**, (6 במרץ 2006). ראו: <http://www.aljazeera.net/news/archive/archive?ArchiveId=313733>
- 25 עזאם, **עבדאללה עזאם**, קלטת וידאו.
- 26 עזאם, **חמא"ס – השורשים ההיסטוריים והאמנה**, עמ' 79, 82.
- 27 עזאם, **השאלות והתשובות בנושא מלחמת הקודש**, עמ' 31.
- 28 חסני אדהם, ג'ראר, **הקדוש עבדאללה עזאם – איש תעמולה ובית ספר של מלחמת**

- קודש, (רבת עמון: דאר אלצ'יאא', 1990), עמ' 267.
- 29 כרוז 51 של תנועת חמא"ס שכותרתו "ביום השנה השלישי לאינתיפאדה, עמנו דבק בססמתו הנצחית: ג'האד – ניצחון או מות קדושים", 17 בדצמבר 1989; ב' 22 בדצמבר 1989 התפרסם תיקון לכרוז 51, ובו שונה תאריך השביתה המתוכננת מ' 25 בדצמבר 1989 ל' 27 בדצמבר 1989 בנימוק של התחשבות בפלסטינים מבני העדה הנוצרית, שיום חגם חל ביום זה.
- 30 מודעת תנחומים מטעם תנועת חמא"ס, שפורסמה בגיליון 63 של ירחון אלג'האד, (ינואר 1990), עמ' 54.
- 31 ג'ראר, שם, עמ' 268.
- 32 ללא מחבר, "חכם הדת בוגר אוניברסיטת אל-אזהר ד"ר עבדאללה עזאם בשיירת הקדושים", פלסטין אלמסלמה, 5-6 (ינואר 1990), עמ' 8.
- 33 אביבה שאבי ורוני שקד, חמאס – מאמונה באללה לדרך הטרור, (ירושלים: כתור, 1994), עמ' 299.
- 34 http://www.terrorism-info.org.il/malam_multimedia/Hebrew/heb_n/html/hamas_073.htm, אתר המרכז למורשת המודיעין (מל"מ), (26 ביוני 2009).
- 35 כאט'ם עאיש, "תחת המיקרוסקופ – עבדאללה עזאם – חלק 1", אלג'זירה, (20 בפברואר 2003).
- 36 מחמד כאט'ם צואלחה, "תחת המיקרוסקופ – עבדאללה עזאם – חלק 1", אלג'זירה, (20 בפברואר 2003).
- 37 סעיד חסן אלחותרי, "צוואת הקדוש סעיד חסן אלחותרי מבצע פעולת ההקרבה בתל אביב", המרכז הפלסטיני להסברה (אתר האינטרנט של חמא"ס), (13 באפריל 2010).
ראו: <http://www.palestine-info.info/arabic/Hamas/shuhda/alhotri/alhotri.htm>;
הציטוט של אלחותרי לקוח מתוך: עבדאללה עזאם, "כדי שהאומה האסלאמית לא תמות לעולמי עד", אלג'האד, 63 (ינואר 1990), עמ' 29.